

Communisme en godsdienst

1

De felle strijd die het bolsjewisme in Rusland tegen de godsdienst voerde, kan dienen om het wezen van de Russische Revolutie in een helder licht te plaatsen. Het voert die strijd onder de naam van het marxisme, zoals het alles doet onder die naam. En het beroept zich daarbij op de uitspraak van Marx — die in grote letters in de gevel van het volkshuis in Moskou gebeiteld is — dat de godsdienst de opium van het volk is. Toen de jonge Marx dit in 1843 schreef (in zijn *Kritiek op Hegels rechtsfilosofie*), had zijn strijd wel enige overeenkomst met de latere van het bolsjewisme in Rusland. Hij stond toen als de verst ontwikkelde onder de Jong-Hegelianen vooraan in de strijd voor de burgerlijke vrijheid tegen het feodale absolutisme in Pruisen. De bourgeoisie was nog zonder politieke macht, maar begon op te komen; politie-willekeur drukte op het openbare leven, de censuur op het geestelijk leven; de beste koppen waren in het buitenland. Op de godsdienst grondden bekrompen vorsten hun recht alle vrijheid te onderdrukken; dus moest, naar een toenmalige zinsnede van Marx, de kritiek op de aarde met de kritiek op de hemel beginnen.

De opkomst van de burgerlijke maatschappij was steeds vergezeld door een strijd tegen de kerk, tegen bepaalde godsdienst-vormen of tegen de godsdienst in het algemeen. Dat kon niet anders, omdat onder het feodalisme kerk, staat en maatschappij vast samengeweven waren. De kerk oefende politieke en sociale functies uit die in latere eeuwen de staat en zijn organen overnamen: vaststelling van het recht, onderwijs, administratie, bescherming van het verkeer, bevordering der techniek. Al het geestelijke in de leiding van de maatschappij was haar taak, in het klein in elk dorp zo goed als in het groot; de kerk heerste als een soort oppermonarchie over de gehele christenheid en tegelijk was de kerk de hoofd-uitbuitter. Elk verzet onder de opkomende burgerij tegen deze uitbuiting nam dus de vorm aan van ketterij (Albigensen, Hussieten). Zwelt dan in de volgende eeuwen dit verzet tot een machtsverovering door de middenklasse aan, dan is dat onder het

vaandel van vernieuwing en hervorming van de godsdienst, bij protestanten, calvinisten, puriteinen. De godsdiensten waren toen, in de zestiende en zeventiende eeuw, wat later de politieke partijen waren, levende organisaties van de klassenstrijd. In de volgende eeuwen versteenden ze tot kerken met dode dogma's.

Toen in de achttiende eeuw in Frankrijk de revolutie zich aankondigde, ging het niet enkel tegen het koningschap maar ook tegen de kerk. De gehoorzaamheid aan de kerk was vast verbonden met gehoorzaamheid aan de vorst; de godsdienst was het voornaamste middel om de massa's onderworpen te houden. Zich verheffen tot maatschappelijke oppositie tegen de heersende macht van vorst en adel bracht dus met zich mee: zich geestelijk ontworstelen aan de kerk. Veelal ging dit in de vorm van een vrijer en vager godsdienstig gevoel, los van de kerkleer (zoals bij Rousseau); maar reeds treedt ook het materialisme bij een aantal denkers op. Door de natuurkundige ontdekkingen, vooral van de aantrekkingskracht door Newton, was gebleken dat in de natuur een vaste orde van natuurwetten heerste, die alle willekeurig ingrijpen buitensloot. Dit gaf wapenen van een vrijer kritisch denken aan de opkomende bourgeoisie in haar strijd tegen de kerk. Daar kwam bij dat de burgers en boeren met ergernis het grote verwaarloosde landbezit van de kerk zagen, dat zij zelf wensten te bezitten en te bebouwen. In de Franse revolutie is de kerk dan ook van dit bezit beroofd. Het reusachtige staatsbankroet kon alleen afgewend worden door de bezittingen van de kerk in beslag te nemen en te verkopen, en dit verder als burgerlijk en boeren-eigendom te exploiteren. Van toen af aan is de kerk een gezworen vijand van de revolutie geworden. En dit bewerkte dat de revolutionaire bourgeoisie scherper dan anders in haar natuur zou liggen, de kerk moest bestrijden door de godsdienst aan te vallen. Dat in Frankrijk zelfs tot in onze dagen rationalisme en vrijdenkerij zo verbreid zijn in de middenstand, is voor een goed deel een gevolg van deze historische strijd.

In de negentiende eeuw moest de bourgeoisie deze strijd voortzetten, ook om helemaal en om in alle andere landen baas te worden. En daarbij moest zij weer om twee redenen ook strijd tegen de heersende godsdienst voeren. Ten eerste omdat de overgeleverde godsdienstvormen geheel opgegroeid waren met, en pasten bij de verouderde achterlijke produktievormen van handwerk en klein boers bedrijf, waar de maatschappij nu bovengroeiende. Zij waren een primitief,

dom bijgeloof van boeren en burgertjes, onder wie de pastoor of dominee de enige intellectueel was, die lezen en schrijven kon, en voornamelijk gebaseerd op uiterlijke vormen van eredienst. In de ontwikkelde bourgeoisie groeide een andere godsdienst op, zoals die behoort bij een waren-producerende maatschappij, de eigen persoonlijke overtuiging van een voor zichzelf strijdende burger. En nu kwam hier de snelle ontwikkeling van de natuurwetenschap bij die als grondslag voor de vooruitgang van de techniek en voor de opbloei van het kapitalisme in hoge gunst stond bij de bourgeoisie. Zij leerde de bouw van het heelal, de wetten der natuur, de miljoenen jaren geschiedenis van het leven op aarde, de ontwikkeling van de mensen uit de dierenwereld — op alle gebied weerlegde zij de bijbelverhalen als primitieve onwetendheid. En als stoutmoedigste leer trad nu het burgerlijk materialisme op, ook dikwijls natuurwetenschappelijk materialisme genoemd. Het leerde dat de gehele wereld, ook het leven en de ontwikkeling der mensen enkel door de natuurwetten beheerst wordt; dat de natuurwetten in staat zijn alle raadselen van leven en lot te verklaren, en dat één of andere geheimzinnige hogere macht daar niet meer bij nodig is en niet bestaat . . .

Omdat deze denkers uit de bourgeoisie geloofden dat de kapitalistische ontwikkeling welvaart aan allen zou brengen en alle ellende, domheid en armoede zou wegnemen, zagen ze alle problemen opgelost en hadden zij geen hogere macht nodig.

De bourgeoisie kon zich echter niet vergenoegen met zelf van de oude godsdienst af te vallen; zij moest die ook aanvallen en bestrijden. Want zij moest de macht in de maatschappij veroveren op vorsten, adel en grondbezitters. De macht van al deze reactionaire klassen die het oude in stand wilden houden, berustte op de gehoorzaamheid van de grote onontwikkelde massa's, de boeren en kleine burgers. En omdat deze gehoorzaamheid berustte op hun godsdienst, omdat de overgeleverde kerk de natuurlijke bondgenoot was van de overgeleverde machten, daarom moest de bourgeoisie een geestelijke strijd voeren tegen kerk en godsdienst. Zij moest die massa's los maken van hun geestelijke leiders en ze maken tot haar eigen aanhang door hen kennis en ontwikkeling te brengen en de nieuwe denkbeelden onder hen te verbreiden. Talloos zijn de populair-natuurwetenschappelijke werken die in het midden van de negentiende eeuw ontstonden ten dienste van de 'volksontwikkeling', dat wil zeggen om de volksmassa's tot volge-

lingen van de bourgeoisie te maken, ze voor haar politieke en godsdienstige denkbeelden te winnen en zo de oude machten van hun grondslag te beroven. En waar de strijd moeilijk en heftig werd, daar werden de radicaalste denkbeelden gepropageerd en won het materialisme veld.

Waarom deze strijd luwde en ophield, toen de bourgeoisie meester was van de staatsmacht, en reeds vóór die tijd, zal nog nader blijken.

2

In Rusland moest de strijd tegen dezelfde machten gevoerd worden als in Europa in de burgerlijke revoluties: tegen het vorstelijk absolutisme dat door een zware en wrede politie-regeling alles onderdrukte en elke geestelijke ontwikkeling tegenhield, en tegen het groot-grondbezit dat de boeren in slavernij hield. De strijd moest gevoerd worden onder een bevolking, die in geestelijke gesteldheid het meest overeenkwam met de boerse massa's in Europa vóór, zelfs lang vóór de burgerlijke revoluties. De Russische boeren waren nog veel onwetender en achterlijker dan deze. Ook in Rusland was de kerk de steunpilaar van de vorstenmacht, zelfs geheel een onderdanig orgaan van de tsaren. Ook daar was de godsdienst overeenkomstig de primitieve toestanden een barbaars, dom bijgeloof in de wondermacht van heiligenbeenderen en kaarsen, dat door de goudschittering en de lichtpraal der kerkdiensten de eenvoudige zielen verbijsterde en imponeerde. De bolsjewistische partij had de macht veroverd, het tsarisme en de bourgeois-macht vernietigd door de economische belangen van de boeren, het bezit van het land, tegen de grondbezitters in haar programma op te nemen en als doel van de revolutie te stellen, en zo de grote boerenklasse te winnen. Maar nu moest ze zorgen dat deze boeren zich niet naderhand, nadat zij hun doel bereikt hadden, tegen de partij zouden keren, een eigen burgerlijke politiek volgen, en zich daartoe zouden scharen rondom de oude geestelijke machten, speciaal de kerk als verzamelpunt. Daarom moest de reactionaire geestelijke macht die de boeren tot nog toe beheerst had, vernietigd worden en de boeren ook geestelijk tot aanhangers van de bolsjewistische leer gemaakt worden. Dit was alleen mogelijk door een strijd tegen de kerk in de meest radicale vorm, door intensieve propaganda tegen de godsdienst.

Deze strijd, direct gevoerd door de 'Bond van Godlozen'²⁶ maar gesteund door de staat, kon niet veel anders in karakter zijn dan in

West-Europa van de zijde van de burgerlijke materialisten en vrijdenkers gevoerd werd. Met marxisme had het helemaal niets te maken. Ook de filosofische strijdschriften van Lenin uit de tijd van vóór de revolutie (verzameld onder de titel *Materialismus und Empirio-kritizismus*²⁷ staan geheel op de bodem van het burgerlijk materialisme; volkomen begrijpelijk omdat de strijd in Rusland tegen dezelfde vijand gericht was. De propaganda in Rusland onderscheidde zich van die in West-Europa alleen daardoor dat ze met nog primitiever middelen en argumenten gevoerd werd, omdat zij tegen een veel primitiever bijgeloof en nog beperktere domheid gevoerd werd. Zoals dat zo dikwijls beschreven is: de moesjik begrijpt van de natuurwetenschappelijke argumenten niet veel, maar hij ziet en hoort deze godsdienstbestrijders de felste aanvallen op God doen, de gruwelijkste godslasteringen uiten en geen bliksemstraal uit de hemel slaat ze neer. Dat bewijst hem dat God niet bestaat, of tenminste volkomen onverschillig is omtrent wat de mensen zeggen of doen. Dus nu durft hij ook, hij betaalt de pope niet meer en laat hem verhongeren; slaat zijn kruisbeelden tot brandhout, en hangt portretten van Marx en Lenin in zijn woonvertrek en brandt er misschien kaarsjes voor. Maar het jongere geslacht laat zich actief inlijven bij de jeugdgroepen die zich in natuurwetenschap en economie oefenen, en zij aanvaarden het materialisme als erkende en vanzelfsprekende leer. In Rusland groeit een jeugd op, al reeds gedurende genoeg jaren om een nieuwe generatie van volwassenen te vormen, aan wie de godsdienst alleen als een historisch verschijnsel, als bijgeloof van oude mensen uit vroeger tijden bekend is. De Russische kerk is met het Russische tsarisme te gronde gegaan.

Daarmee is natuurlijk niet gezegd dat de godsdienst uit Rusland verdwenen is of zeker verdwijnt. Ten eerste doordat inderdaad op beperkte schaal plaats vindt, wat boven genoemd werd: komen de boeren in strijd met de regering, dan neemt hun verzet veelal de vorm van kerkelijk verzet aan. Wanneer hun gehechtheid aan de oude economie van zelfstandig kleinbedrijf in conflict komt met de hardhandige invoering van modern grootbedrijf en moderne landbouw in de kolchozen, zoeken deze boeren aaneensluiting en kracht in hun oude geloof, hun kerk, het symbool van het oude dat de regering genadeloos onderdrukt. De economische strijd wordt onder de gedachtenvorm van godsdienststrijd gevoerd; de christelijke pers in West-Europa brengt dan berichten over wrede 'godsdienstvervolgingen' in

Rusland, zonder te beseffen dat het hoofdzakelijk een economisch-politieke strijd is over de organisatie en de opbouw van de Russische landbouw. Als verzamelpunt van de economische 'reactie' houdt de oude godsdienst zich nog op de been.

Ook is het bekend dat in de Wolga-districten de dorpen van Duitse boeren hun protestants geloof bewaren, zonder door de atheïstische propaganda aangetast te worden. Hier is de godsdienst een veel dieper zetelende persoonlijke overtuiging, meegebracht uit de kleinburgerlijke waren-productie van westelijker landen en daarom zo goed als immuun tegen de primitieve argumenten der 'godlozen'. Ook deze boeren ontsnappen niet aan economische conflicten met het heersende staatsocialisme. Zij zijn stoere harde werkers, die zich door inspanning en zuinigheid omhoog werken tot groter welvaart. Maar dat iemand zijn bekwaamheid en inspanning gebruikt om zich persoonlijk rijkdom te verschaffen, mag in Europa en Amerika geacht en bewonderd worden, maar in Rusland is het als voor de staat gevaarlijk egoïsme verdacht; de geldende Russische moraal eist dat alle kracht en vlijt in dienst van de staat, van de maatschappij gesteld wordt. De zichzelf tot persoonlijke welvaart opwerkende boer is de koelak, die vervolgd wordt. Zo is het onvermijdelijk dat het heersende systeem met die Wolgaboeren in strijd komt; en omdat hun tegengestelde maatschappelijke opvattingen zich uiten in tegengestelde godsdienstige opvattingen, hier de atheïstische, daar de protestantse, neemt de strijd ook hier de vorm van geloofsvervolging aan.

Godsdienst is niet eenvoudig een door priesters en heersers uitgevonden bijgeloof dat door atheïstische propaganda kan worden bestreden. Zij is evenmin enkel een gevolg van onwetendheid, die door onderwijs in natuurwetenschappen kan worden vernietigd. Zij komt voort uit de onmacht van de mensen en om hun eigen lot te beheersen. Zij drukt uit dat overmachtige onbegrepen krachten, hetzij van natuurlijke, hetzij van maatschappelijke oorsprong, meester zijn over het levenslot. Daarom zal het van de toekomstige economische ontwikkeling van Rusland afhangen of en hoe de godsdienst daar zal blijven bestaan. Aan deze eerste tijd van opgroei van het staatskapitalisme beantwoordt het atheïsme van het jonge Rusland; men ziet de weg van onbelemmerde, onbegrensde ontwikkeling naar welvaart en overvloed open, men ziet de problemen van het leven opgelost en geen Hogere Macht is nodig. Maar reeds wordt

Rusland verwickeld in de wereldpolitiek, die als een blindelings hollen van het kapitalisme naar wereldoorlog, ondergang, vernietiging in revolutie; aan de gevaren die de overige kapitalistische wereld bedreigen, kan het zich niet onttrekken, het is niet meester over zijn lot. Tekenend in dit opzicht is hetgeen onlangs werd bericht, dat de Russische regering zich na de politieke overeenkomsten met West-Europa nu ook met de kerk van Rome heeft verstaan over het toelaten van katholieke propaganda. Wanneer in Rusland in enigszins belangrijke mate naast het staatskapitalisme privaatbezit en warenproductie blijven bestaan of mochten opkomen, zal tegenover de geestelijke werkingen van deze stoffelijke werkelijkheid het aangeleerde materialisme tot een uiterlijke vorm worden.

3

Zoals de communistische partij de bolsjewistische methoden naar de politieke klassenstrijd in West-Europa en Amerika heeft overgebracht, zo heeft ze ook de Russische godsdienstbestrijding hier nagevolgd. Daarin komt ook weer op leerzame wijze de grote tegenstelling tussen bolsjewisme en communisme te voorschijn als een gevolg van de tegenstelling tussen de primitieve tsaristisch-Russische maatschappij en het hoog-ontwikkelde kapitalisme in het Westen.

De bevrijding van de arbeidersklasse, het communisme, betekent het einde van de godsdienst, met het verdwijnen van de ellende op aarde verdwijnt ook de hemelse weerspiegeling van die ellende. Wanneer de mensheid het arbeidsproces met bewuste opzet leidt en haar bestaan is verzekerd, wanneer de mens meester is van zijn lot en geen overmachtige onbegrepen krachten hem beheersen, dan ziet hij de wereld met open klaarheid voor zich en geen fantastische spookgestalten van een beangstigende geest kunnen meer zijn inzicht verduisteren. Maar ook als dit doel nog niet bereikt is, werkt het inzicht dat het zal geschieden bevrijdend op de geest. Het historische materialisme, de leer van Marx, leert de maatschappelijke krachten begrijpen. De arbeiders zien dat het geen bovennatuurlijke geheimzinnige hogere machten zijn die hen armoede, ellende, oorlog, vernietiging brengen, maar dat dit werkingen van het kapitalisme zijn, die zij tenslotte door hun strijd kunnen opheffen en wegnemen. Daarom, al zijn deze krachten nu nog oppermachtig, ze zijn niet meer onbegrepen en daardoor verdwijnt nu al de godsdienst bij de arbeidersmassa's die

door het socialisme of communisme een begin van marxistisch inzicht kregen. Niet door de kracht van de argumenten van atheïsten tegen de godsdienst die hen overtuigen; maar doordat in hun binnenste het gevoel van vreesachtige onzekerheid dat de grondslag van het geloof was, wegzakt en verbleekt voor het nieuwe inzicht in de maatschappij, daardoor worden ze vatbaar voor zulke argumenten of hebben deze nauwelijks meer nodig en zinkt hun geloof ook geleidelijk weg.

Er is een diep verschil tussen het historisch materialisme van Marx en het burgerlijk materialisme uit het midden van de negentiende eeuw. Dit laatste meende de maatschappij te kunnen verklaren uit de natuurwetten en had geen vermoeden dat de maatschappij haar eigen ontwikkelingswetten heeft. Het marxisme legt deze eigen wetten van de maatschappij bloot die de ontwikkeling van de mensheid in verleden en toekomst bepalen. Het burgerlijk materialisme meende dat door de kennis der natuurwetten en hun toepassing in de ontwikkeling der techniek de mens zijn lot zou kunnen beheersen en dus ook geestelijk vrij worden. Maar deze toepassing in de ontwikkeling van het kapitalisme toonde dat groter ellende en geweldiger onbegrepen machten hieruit voortkwamen. Het marxisme leert deze machten kennen en leert de arbeiders hoe zij deze door ze te kennen kunnen overwinnen. De tegenstelling tussen deze beide soorten materialisme komt wel het sterkst uit in hun opvatting van de godsdienst, die de één als gevolg van enkel onwetendheid over de natuur, de ander als een uitvloeisel van maatschappelijke werkingen beschouwt. En hierbij staat de wijze waarop het bolsjewisme de godsdienst bestrijdt geheel op het standpunt van het burgerlijk materialisme.

Was het godsdienstig geloof enkel een uitvloeisel van onwetendheid, dan zou het in de laatste halve eeuw van toenemend onderwijs en opgroeiende wetenschap juist bij de ontwikkelde klasse, bij de bourgeoisie moeten zijn verdwenen. En wat zien wij? Dat die klasse, en zelfs de intellectuelen onder hen, in deze tijd steeds geloviger en godsdienstiger zijn geworden. Dat komt, zegt men dan wel, omdat zij er belang bij hebben de godsdienst voor het volk in stand te houden en deze daarom door haar voorbeeld steunen. Natuurlijk komt dat er bij velen ook bij, maar de hoofdzaak is het niet. Met zulke oppervlakkige meningen over zijn tegenstanders kan het proletariaat alleen maar zich zelf schaden. Zo min als de bourgeoisie economisch uit slechte mensen, en politiek uit domkoppen bestaat — zoals de propaganda van naar

regeringsmacht hunkerende partijen ons tracht wijs te maken — zo min bestaat zij geestelijk uit huichelaars. De godsdienstige gevoelens bij deze klasse zijn over het geheel genomen echt, en zoals blijken zal is dat ook volkomen natuurlijk.

Godsdienst is de fantastische vorm waarin de mensen hun onbewust gevoel van samenhang met de gehele wereld tot uitdrukking brengen zolang de werkelijke samenhang hen onbekend is. De mens was altijd voor zijn bestaan geheel afhankelijk van de wereld en deze afhankelijkheid zal steeds blijven bestaan, omdat hij steeds een deel van de wereld blijft en zijn leven een deel van het wereldgebeuren is. Maar in de achter ons liggende tijden van opgroei en ontwikkeling beheerste en doorzag hij deze afhankelijkheid niet. Van zijn wil onafhankelijke natuurgegevens (zonneshijn, regen, grond) boden hem in zijn primitieve toestand mogelijkheden van voedsel vinden, maar ook konden geweldige natuurkrachten hem vernietigen. Door zijn techniek, later gesteund door natuurwetenschap kon hij in latere eeuwen deze natuurkrachten steeds meer gebruiken, leiden, beheersen en in zijn dienst stellen. Zijn leven werd rijker en zekerder. Maar nu traden maatschappelijke krachten op, voortvloeiende uit de produktievormen, waarin bij groeiende techniek de mensen in groter verband samenwerkten, eerst stammen, later steden, volken, staten en klassen. Strijd van de stammen om land, strijd van de steden en staten om handel en winst, strijd van allen tegen allen in felle concurrentie, strijd van de klassen om hun aandeel in de produktie en om macht, oorlogen en crisissen in moderne tijden, — zij alle dreven als machtige krachten de mensen voort, brachten hen geluk of ondergang. De enkeling voelde zich machteloos en was het ook; geluk en ongeluk hing niet van hemzelf af. En terwijl hij leefde in een wereld van groeiende levensmogelijkheden, door het totaal der mensen bewerkt maar zonder bewuste wil of plan, werd hij bezocht door rampen of bedreigd met vernietiging door krachten die hij niet begreep en niet beheerste, ook door het totaal der mensen bewerkt zonder bewuste wil of plan. Deze afhankelijkheid van een wereldgeheel dat overmchtig en tegelijk onbegrepen boven hem stond, drukte zich uit in een gevoel van vrees en deemoed, soms vertrouwen en gelatenheid, maar steeds onderworpenheid tegenover de gesublimeerde verpersoonlijking van deze krachten, dus in godsdienstige gevoelens. Hoe deze zich in de achter ons liggende ontwikkeling van steeds nieuwe produktievormen, als telkens nieuwe en andere

godsdienstvormen ontwikkelden, kan men in Gorter's boekje over het historisch materialisme²⁸ lezen. Wij willen deze theorie hier alleen op de moderne tijden toepassen en daartoe eerst over de bourgeoisie handelen.

In de moderne kapitalistenklasse werken twee tendensen tegenover elkaar. Enerzijds heeft zich haar technische macht nooit zo geweldig getoond als in de laatste mensenleeftijd — de tijd van de opkomst en de vervolmaking van de luchtvaart, van de enorme versnelling van het verkeer; lichamelijk en geestelijk, van de verfijning van de werktuigtechniek met steeds vaster ineenstrengeling van arbeid en wetenschap. Wat tevoren als verbazingwekkende samenvatting van onbewuste groei werd bemerkt: de heerschappij van de mens over de natuur en de natuurkrachten, werd nu als het trotse programma van opzettelijke wetenschappelijk-technische onderneming opgesteld. Zo groeide in de bourgeoisie telkens weer het besef van alles te kunnen, van onbegrensde mogelijkheden. Vooral ook in de meesters der produktie, de economische leiders der wereld, die zich als bepalers van het mensenlot voelden. De geestelijke weerspiegeling van deze tendens was dan niet zo zeer materialisme — inzicht in de natuurlijke wereldkrachten — als wel cynisme — lak hebben aan wat anderen vereren.

Maar daar doorheen werkte een ander gevoel, ook reeds vóór dat in de wereldcrisis de onbeheersbaarheid van de kapitalistische produktie haar meesters tot wanhopige inspanning en angstige twijfel omtrent de toekomst bracht. De dreiging van de proletarische revolutie heeft de bourgeoisie reeds van haar opkomst af aan benauwd. Zodra de arbeidersklasse een halve eeuw geleden zich begon te organiseren, begon te strijden, en al socialistische doeleinden proclameerde, was het met het toekomstvertrouwen der bourgeoisie gedaan. Toen smolt ook het burgerlijke materialisme weg, en alleen zwakke resten bleven in een deel van de kleine burgerij en van de arbeiders naveren. Het bleek nu dat de natuurwetenschap de mensheid niet bevrijden kon en de techniek in het kapitalisme geen algemene welvaart en geluk zou brengen. De toekomst werd duister en onzeker: de bourgeoisie zag haar wereld vol onbegrepen dreigende krachten; zo groeiden alle soorten van geloof en mystiek weer bij haar op.

Als twee beangstigende onweerswolken hangen deze onzekerheden nu steeds zwaarder over haar. Zij beheerst haar wereld niet. Eerst de wereldoorlog, daarna de wereldcrisis, en nu weer nieuwe dreiging van

een nog vernielender wereldoorlog – machteloos en begriploos staat zij tegenover de geweldigheid der maatschappelijke krachten. En in hun gevolg ziet ze nu de arbeidersklasse opkomen, nog tijdelijk rustig gehouden door uitkeringen die onmiddellijk hongeroproer voorkomen, en begoocheld door de mogelijkheden van parlementair protest. Maar zij hoort het grommen in de diepte, ze ziet ideeën hier en daar flikkeren die een opkomende revolutie geestelijke kracht zullen geven, zij denkt meer aan de revolutie dan de arbeiders het zelf doen en zet zich schrap om ze door sterker druk er onder te houden. Zij kan in revolutie en communisme niet anders zien dan chaos, ondergang van alle beschaving en het einde der mensheid; en toch voelt zij instinctief dat zij onmachtig is om dit vreselijke dat haar bedreigt, te verhinderen. En zo groeit in haar steeds sterker het geloof in een bovennatuurlijke macht die de wereld regeert. En zij klemt zich nog sterker aan dit geloof in de vage hoop daarmee misschien de arbeiders van hun doel af te houden en de kracht die in hun eenheid ligt, te verzwakken.

4

Het opkomen van de socialistische arbeidersbeweging in de laatste halve eeuw is het eerste geval in de geschiedenis der mensheid van godsdienstloosheid als een massa-verschijnsel. Als traditie hadden deze massa's uit hun vroegere kleinburgerlijke of boerse toestand godsdienst meegebracht. Maar als arbeiders in de kapitalistische industrie samengebracht leerden ze de klassenstrijd voeren, leerden zij iets van de ontwikkeling van de maatschappij naar het socialisme begrijpen, zagen zij dat hun ellende uit natuurlijk en begrijpelijke oorzaken voortkwam en werden overtuigd dat zij daaraan door hun eigen krachten een einde zullen kunnen maken. Waar zo in de belangrijkste levenspraktijk de geest zich enkel met denken over werkelijkheden bezighield, moest het overgeleverde fantastische denken verbleken en tenslotte verdwijnen. En dit proces gaat nog steeds voort.

Men moet echter de samenhang tussen maatschappij en geesteswereld niet mechanisch opvatten, als een formule dat bij een bepaalde klasse nu noodzakelijk een bepaalde denkwijze behoort. De maatschappij werkt op ons voortdurend in door alle invloeden en krachten uit onze omgeving, die eerst gaandeweg, bij de een sneller, bij de ander langzamer, de in de jeugd ingeprente en de tradities uit vroegere toestanden overwint. Het kan ook sterk van het beroep afhangen; waar

arbeiders steeds blootstaan aan onverwachte natuurrampen die ze niet kunnen overwinnen en die hen ineens kunnen vernietigen (zoals bij mijnwerkers en vissers), daar blijft ondanks het weten dat de slechte veiligheidsvoorzieningen onder het kapitalisme een rol spelen, een innerlijke godsdienstigheid bestaan.

Ook de ontwikkeling van de arbeidersbeweging zelf doet zich hier gelden. In de eerste tijden van opkomst, toen klare propaganda voor het beginsel hoofdzaak was, was de verheldering der geesten het grondigst. Toen later grotere scharen meelopers door de uiterlijke verkiezingsuccessen en de onmiddellijke belangen meegetrokken werden zonder een diepe omkering van hun wereldbeschouwing, bleef het traditionele geloof dat zij uit hun kleinburgerlijke of kleinboerse omgeving meebrachten, vrijwel ongedeerd in leven. Toen de sociaal-democratie tot een partij werd als andere, concurrerend met de andere, en de kerken haar met sociale leuzen, sociale maatregelen en arbeidsorganisaties concurrentie wisten aan te doen, toen hield de verdere uitbreiding van materialistisch denken onder te voren godsdienstige arbeiders op. Daar komt nu bij dat zowel de theoretische verheldering als ook de innerlijke toekomstzekerheid tengevolge van de reformistische verwording der beweging verslapt zijn. De macht van de bourgeoisie bleek groter, het doel verder verwijderd en schemeriger te zijn dan men had gemeend. En de vernielende krachten der maatschappij, in oorlog, in crisis, in algemene ontredde bleken ontzaglijker en onbedwingbaarder. Men kon er slechts een zekere vage overtuiging tegenover stellen dat toch tenslotte de arbeiders het moesten winnen. Maar dit geloof uitte zich meer als een ethische liefde voor de vrede en de broederlijkheid der volken, dan als een krachtige strijdbaarheid voor revolutie. Het vertrouwen in eigen klassekracht is geschokt. Het is geen wonder dat in zulk een arbeidersbeweging godsdienstig gekleurde strekkingen en een soort christelijk socialisme steeds meer invloed en omvang kregen. Zo komt met de politieke ook een geestelijke toenadering tot de bourgeoisie steeds meer tot stand. Schijnbaar in volkomen tegenstelling hiermee is de geestelijke propaganda van de communistische partij, die op het voorbeeld van Rusland directe bestrijding van de godsdienst in haar actie insluit. Dit lijkt heel radicaal, vooral als arbeiders zelf, in hun socialist of communist worden, in innerlijke worsteling hun overgeleverd godsdienstig geloof moesten overwinnen en die nu bij kameraden die

godsdienst weer als hindernis zien. Het is echter oppervlakkig, het blijft aan de oppervlakte, aan de uiterlijke schijn hangen. Radicaal zijn betekent de zaak in de wortel aantasten. De wortel is de maatschappelijke gesteldheid, in dit geval de afhankelijkheid en machteloosheid. De wortel aantasten — zolang nog niet de maatschappij zelf veranderd is — is een zodanig inzicht in de ontwikkeling van de maatschappij geven dat daaruit de zekerheid van bevrijding door eigen kracht ontstaat; dat alleen kan de macht van het godsdienstig denken overwinnen. Dit geschiedt niet door theoretische betogen tegen de juistheid van de godsdienstige leerstellingen; want dat is slechts strijden tegen de uiterlijke vorm en het gevolg, terwijl de oorzaak en het innerlijk wezen onaangetaast gelaten wordt. Alleen een klaar inzicht in wat de maatschappij beweegt en hoe het denken en handelen der mensen door de economische levensbehoeften bepaald worden, maakt geloof in bovennatuurlijke verklaringen overbodig en zinloos; maar zonder dit inzicht is ongelooft evenzeer een dogmatisch geloof als godsdienst, zonder vast fundament.

Het atheïsme dat de CP propageert en de vage godsdienstigheid in vele socialistische kringen zijn beide even burgerlijke denkwijzen. Atheïsme en godsdienst hebben met elkaar gemeen dat zij onbewuste uitdrukkingen zijn van een gevoelswijze, die de maatschappij in de mensen wekt. Daarom zijn ze dogmatisch, dat wil zeggen vinden zij zichzelf de absolute waarheid en bestrijden en vervolgen elkaar, omdat zij de vijandige denkwijze voor de oorzaak van de praktische strijd houden. Wanneer wij onder materialisme verstaan werkelijkheidsleer, de leer die de werkelijkheden, de werkelijke krachten der wereld wil doorzien en onderzoeken, dan mag het atheïsme die naam niet eens dragen. Als afstammeling van het burgerlijk materialisme ziet het wel de werkelijkheid der natuur maar niet de werkelijkheid der maatschappij, dus maar de minst belangrijke helft van de gehele wereld. Zijn waarde is die van een leeg hulsel, van een negatieve leuze, doordat het alleen zegt dat de godsdienstige verklaring van de wereld door bovennatuurlijke wezens niet aanvaard wordt. Wat daaraan positieve inhoud kan geven, de werkelijke verklaring van wat de wereld voortstuwt, het heldere weten van de krachten en werkingen die ons leven beheersen, ontbreekt. Deze inhoud geeft alleen het historisch materialisme van Marx.

Als hierboven gezegd wordt dat de CP het atheïsme propageerde en de

godsdienst bestreed, zo is dat te gunstig gezegd. Het zijn de Dageraadsmensen²⁹ die met ernstig overwogen argumenten de godsdienst bestrijden. Bij de CP bestond dit uit niet veel anders dan honende en kwetsende uitvallen tegen de godsdienst. Dat toont wel het meest de geestelijke armoede van de communistische partijen, dat zij in hun geestelijke afhankelijkheid van het bolsjewisme in West-Europa tegen de godsdienst met dezelfde onnozele middelen optreden als waarmee men in Rusland de moesjiek imponeerde. Trouwens, het was ook niet als ernstige strijd bedoeld, maar alleen om de bourgeoisie te ergeren en aan de arbeiders te laten zien hoe men durfde. Het was dezelfde methode van uiterlijk vertoon in plaats van innerlijke kracht die ook in hun politiek van grote woorden, waarachter slechts een naar uiterlijk succes strevende reformistische zucht naar macht schuilt, ligt. En als proef op de som hoe weinig werkelijk communistisch en hoe geheel burgerlijk hun zogenaamd materialisme is, komt als nieuwste draai de leuze van verdraagzaamheid. Nu Rusland tegen Duitsland met Frankrijk een verbond sluit, en met Engeland ook Nederland aan diezelfde kant komt, draait de CP naar de bourgeoisie toe en toont dit onder andere ook door de burgerlijke leuze der verdraagzaamheid te proclameren. De burgerlijke maatschappij zit met al haar godsdienstverschillen als traditie uit vroegere eeuwen opgescheept, toen deze diepe klasseverschillen weerspiegelden waarom fel gestreden werd, maar die nu verstarde geloofsformules zijn geworden. En ofschoon ieder naar eigen leer moet aannemen dat de ander voor eeuwig verloren is, laat men elkaar geloven wat men wil, want men moet zaken met elkaar doen; de zaken dulden geen twist en zaken gaan voor. Dus moet men in de kapitalistische maatschappij verdraagzaam zijn. Ook bij zaken doen in de politiek.

Het werkelijke communisme is niet verdraagzaam. Een communistisch arbeider die dus bezielde is door de wens om zijn klasse tot een sterke eenheid van actie te brengen, verdraagt het niet dat zijn kameraden zonder enig begrip van de maatschappelijke ontwikkeling blijven. Hij weet dat zolang klaar begrip over de maatschappij ontbreekt, steeds een of ander geloof of ongelooft de geest vult. Een geloof tot een ledig ongelooft te bekeren, geeft aan zijn klasse geen kracht. Zijn doel zal zijn met alle inspanning inzicht, kennis en begrip van de maatschappelijke krachten, inzicht in het doel en de strijd van de arbeidersklasse te brengen, opdat alle arbeiders de werkelijkheden van de wereld die hun

lot bepalen, met klare ogen zien. Daardoor verliezen dan de bovengenoemde tradities hun kracht. Daardoor groeit het materialisme in hen, En daardoor wordt de eenheid van actie van alle arbeiders als één aaneengesloten klasse voorbereid en op vaste grondslag gesteld.

(1936)

Staatskapitalisme en dictatuur

1

In geschriften van revolutionaire arbeiders in Duitsland die het radencommunisme propageren, wordt ten opzichte van het hedendaagse kapitalisme een standpunt ingenomen dat ons niet alleen onjuist lijkt, maar dat ook, als het als uitgangspunt van de propaganda moet dienen, tot een onjuiste houding in de klassenstrijd moet voeren.³⁰

Er wordt in gezegd dat de nationaal-socialistische of fascistische dictatuur met haar steeds groeiende beschikking over het economische leven de typische vorm van het moderne kapitalisme is, die zich met absolute zekerheid overal in de wereld gaat doorzetten. En er wordt verder in beweerd dat de heersende klasse onder de druk van de dictatuur haar onderlinge geschillen te boven komt, dat ze de concurrentiestrijd door de gedwongen organisatie en inschakeling in het staatskapitalisme liquideert, en zo een staatsplaneconomie verwezenlijkt waarin de arbeiders worden uitgebuit en de buit volgens door de dictatuur voorgeschreven wetten wordt verdeeld. Dit staatskapitalisme wordt volgens de mening der Duitse kameraden eerst binnen nationale grenzen verwerkelijkt, en voert later tot een 'planmatige economie van grote gebieden' (van continentaal Europa, Groot-Brittannië, Amerika, Oost-Azië, Rusland).

Afgezien daarvan dat het laatste vooral veel weg heeft van het bekende 'in het koffiedik kijken', is het toch wel duidelijk dat deze zienswijze een soort weerspiegeling is van de specifiek Duitse verhoudingen, waar door ingrijpen van de dictatuur en door organisatie-maatregelen een hele hoop moeilijkheden van de bezittende klasse zijn 'opgelost'. Men komt gemakkelijk onder de indruk ervan, voornamelijk als men de kracht van de staatsmacht zelf moet ondervinden. Zo is het te begrijpen dat de vormen waarin het kapitalisme zich in bijzondere omstandigheden moet organiseren, voor wezenlijke en algemeen geldende regels, voor een nieuw soort kapitalisme worden aangezien. En ook, dat dit nieuwe kapitalisme in staat wordt geacht een planmatig

bedrijfsleven te verwezenlijken en zijn onderlinge geschillen door organisatie te boven te komen. Maar ook al is het te begrijpen hoe zulke opvattingen in Duitsland kunnen ontstaan, dan is het daarom toch niet minder noodzakelijk om op het foutieve van deze zienswijze te wijzen. In dit verband brengen we (met enkele wijzigingen) de vertaling van een artikel, dat onder de titel 'Staatskapitalisme en dictatuur' in de *Rätekorrespondenz* is verschenen.

2

De naam staatskapitalisme wordt in de Duitse geschriften voor twee verschillende dingen gebruikt, en deze onzekerheid in de betekenis maakt de grondslagen van hun opvattingen onklaar. Als men hem de preciese betekenis geeft die er bijna steeds voor werd aangenomen, dan is staatskapitalisme een produktievorm waarin de staat de rol van de kapitalistische ondernemer vervult, waarbij dus de arbeiders in zijn dienst staan en door hem worden uitgebuit. Zo is een staatspostbedrijf, een staatsspoorweg een stuk staatskapitalisme. In Rusland is in de industrie het staatskapitalisme overwegend; de bedrijven worden door een staatsorgaan ontworpen, gesticht, gefinancierd en geleid, de directeuren worden door dat orgaan benoemd, de winst wordt als staatsinkomen beschouwd.

Daar tussendoor wordt echter ook een beïnvloeding of een controle van de kapitalistische ondernemingen door de staat als staatskapitalisme (of staassocialisme) aangeduid. Als spraakgebruik voert het op een dwaalspoor, omdat hier het privaatkapitalisme nog steeds bestaat. Zeker is de privaatkapitalist niet meer onbeperkt heer in het bedrijf. Hij is dat echter nergens meer; in ieder land perkte een de arbeiders beschermende wetgeving reeds sinds lang zijn macht in.

Nu komt het daarop aan, hoe ver deze inmenging van de staat in de ondernemingen zich uitstrekt. Als de staat voorschriften geeft over het te werk stellen of het ontslag van arbeiders, als hij door middel van een rijksbank ondernemingen financiert, of voorschotten geeft voor de export, of bij naamloze vennootschappen een grens voor de dividenden aangeeft — dan komt men een volledige regeling van het economisch leven door de staat steeds nader. Let men alleen op de leiding van het bedrijfsleven, dan schijnt het alsof het van het strikte staatskapitalisme alleen nog maar gradueel verschillend is. Dan mag het niet geheel onjuist schijnen van het huidige Duitsland als van een staatskapitalisme

te spreken.

Inderdaad worden dan ook Rusland en Duitsland in één adem als landen van het staatskapitalisme genoemd. Maar juist de vergelijking van Duitsland met het Russische staatskapitalisme toont zeer principiële verschillen. In Duitsland is het private grootkapitaal niet een ondergeschikt voorwerp van de staat; juist als werktuig van het zwaarindustriële grootkapitaal kwam de nationaal-socialistische partij op, door diens ondersteuning grootgebracht. Het grootkapitaal is de heersende macht in de staat, achter de direct regerende toppen van de beambten. In Rusland was de bourgeoisie door de revolutie vernietigd en als macht verdwenen; daar trad de bureaucratie als meester over de opgroeiende industrie op. Het Russische staatskapitalisme kon worden opgebouwd omdat een machtige bourgeoisie daar ontbrak. In Duitsland, evenals in West-Europa en Amerika staat de bourgeoisie in volle en hoogste macht als bezitster van al het kapitaal, van alle produktiemiddelen. Dat is wezenlijk voor het karakter van het kapitalisme. Niet de innerlijke bestuursvorm, een meerdere of mindere regeling van het economisch leven is daarbij beslissend, maar het karakter van de klasse die over het kapitaal beschikt, die de bezitster is, die de meerwaarde ontvangt, dus die uitbuit. Zou deze klasse het nodig achten zichzelf nog sterker door regeling te binden — de binding dient bovendien hoofdzakelijk er toe de kleinere privaatkapitalisten geheel van de wil van het grootkapitaal afhankelijk te maken — dan zou het karakter nog steeds privaatkapitalisme blijven. Men ziet dus juist het wezenlijke over het hoofd als men een sterk door de staat geregeld privaatkapitalisme staatskapitalisme noemt.

De sterke regelingen zijn niet eenvoudig als een poging tot het vinden van een uitweg uit de crisis te beschouwen. Politieke gronden komen er bij. De voorbeelden van regeling door de staat die daarvoor worden aangevoerd, duiden allen op een gemeenschappelijk doel: voorbereiding van de oorlog. De oorlogsindustrie wordt geregeld, de produktie der boeren voor de levensmiddelenverzorging wordt geregeld, om gewapend te zijn voor de oorlog. De Duitse bourgeoisie, door het resultaat van de vorige oorlog verarmd, van provincies, grondstoffen, koloniën, van kapitaal beroofd, moet trachten zich door de scherpste concentratie van alle krachten weer te verheffen. Oorlogsdreiging en oorlog als laatste toekomst vooruitziende, legt zij zoveel mogelijk haar hulpbronnen in de handen van de staatsmacht; voor het gemeenschap-

pelijk doel van een nieuwe wereldmarkt moeten de particuliere belangen wijken. En deze reden geldt, zij het meestal in geringere mate, ook voor andere landen. Aan alle machten dringt zich de vraag op in hoe verre voor de internationale machtsstrijd, hetzij voor aanval of verdediging, de staatsmacht als vertegenwoordiger van het gemeenschappelijk belang van de nationale bourgeoisie met macht over personen, financiën en industrie moet worden toegerust.

En daardoor wordt ook begrijpelijk, waarom juist in landen als Italië, Duitsland, Japan, de staat de grootste macht over het economisch leven heeft. In al deze landen is òf hoogontwikkelde òf snelgroeïende industrie, die ten opzichte van de voornaamste grondstoffen op invoer uit het buitenland is aangewezen. Was dit in de tijd vóór de grote crisis nog bereikbaar door export van eigen industrieproducten, nu alle landen hun grenzen voor buitenlandse produkten meer en meer sluiten wordt deze mogelijkheid daarmee vernietigd. Het kapitaal in deze landen geraakt daardoor in het ogenblikkelijke gevaar van de voornaamste grondstoffen te zijn verstoken, waardoor het op genade of ongenade aan de grote grondstoffenmonopolies is overgeleverd. Het tracht uit dit slop te geraken door zijn eigen militair geweld sterk op te voeren, met het kennelijke doel òf de wereldmarkt voor zijn industrieproducten te openen, òf zich grondstofgebieden te veroveren.

Men kan de vraag stellen of niet toch bij een aanhoudende en steeds terugkerende crisis en depressie het staatskapitalisme de enige uitweg voor de bourgeoisie is. Bekend is het toekomstbeeld van een staatskapitalisme waar de hele produktie naar een bewust plan, van boven, centraal, voor de behoeften zou worden geleid, niet aan crisissen onderhevig zijnde. Maar daarmee zou de bourgeoisie tegelijk hebben opgehouden een werkelijke bourgeoisie te zijn.

Het wezenlijke kenmerk van de bourgeoisie als heersende klasse is dat ze haar macht uitoefent door de maatschappelijke produktie te commanderen, en dit commando geeft ze niet vrijwillig af. Ze strijkt niet zo maar het resultaat van de uitbuiting op, maar voert er een strijd om, en deze strijd is nog wat anders dan de oude vrije concurrentiestrijd op de warenmarkt.

Een betere produktiemethode verslaat de meer achtergeblevene, de moderne, technisch en kapitalistisch beter toegeruste produktie schakelt de meer achterlijke produktie uit, ook als op de warenmarkt de concurrentie aan banden wordt gelegd. Deze strijd is het levenselement

van het kapitalisme, het is de strijd op het bestaan der kapitalen. Zolang de produktiemiddelen en alle voorwaarden van de maatschappelijke produktie als kapitaal optreden en dit kapitaal, hoe ook georganiseerd en beheerd, privaatbezit is, zolang wordt in deze strijd beslist welke plaats de eigenaar van een kapitaal in de bezittende klasse zal innemen. Wordt zijn kapitaal in deze strijd waardeloos gemaakt, kan een kapitaal zijn plaats in de maatschappelijke produktie niet meer handhaven, dan is de bezitter ervan onteigend en heeft zijn kapitaal 'verloren'.

Geen nationaal-socialistische dictatuur en geen staatskapitalisme kan hem er voor behoeden dat zijn kapitaal waardeloos wordt als het ten opzichte van de maatschappelijke produktie achterlijk is en uitgeschakeld wordt. Alleen als de verdere vooruitgang van de produktiekrachten zou kunnen worden stopgezet — waarvan geen sprake kan zijn — zou men zich kunnen denken dat de concurrentiestrijd kon worden geliquideerd. Zo heerst dan onder de dekmantel van de samenwerking van het kapitaal binnen de natie een aanhoudende strijd van de kapitalen, de grote concerns en monopolies; de kapitalisten denken er niet aan zich als luie dividend-ontvangers op de rug te leggen en staatsbeambten die voor de uitbuiting zorgen, alle initiatief over te laten. Zij strijden met elkaar om winst, om beheersing van de staat ten gunste van hun winsten. Hun strijdterrein gaat ook boven de staat uit. Niettegenstaande in de laatste crisis een sterke concentratie op de eigen natie plaats vond, blijven nog machtige internationale vervlechtingen van het grootkapitaal bestaan. En in de vorm van de strijd van de naties gaat de strijd der kapitalen verder, waarbij zware politieke crisissen in oorlog en nederlaag als economische crisissen werken. De crisisloosheid zou dus eerst werkelijk zijn te bereiken als de gehele wereld een centraal geregeld staatskapitalisme was. Maar dat is een waanbeeld. Als dus de vraag wordt gesteld of het staatskapitalisme in de hier gebruikte preciese betekenis van het woord een noodzakelijke tussentrap is vòór het proletariaat de macht verovert, dus de hoogste en laagste vorm van het kapitalisme zal zijn die de bourgeoisie doorvoert terwijl ze nog heerst, dan is het antwoord: neen. Spreekt men echter over sterke controle en regeling van het private grootkapitalisme door de staat, dan is het antwoord: ja — echter met de verdere toevoeging dat de mate van regeling sterk naar landen, tijden en omstandigheden zal verschillen. Hetzelfde economische doel — instandhouding en opvoering van de

winst — is dikwijls langs verschillende wegen bereikbaar en het hangt van historisch-politieke verhoudingen, van de verhouding der klassen af, welke weg wordt ingeslagen.

3

Desniettegenstaande is het niet uitgesloten, zelfs zeer waarschijnlijk, dat het staatskapitalisme nog een belangrijke rol zal spelen als tussentoestand vòòr het het proletariaat zal gelukken het communisme door te voeren. Maar dan niet uit economische maar uit politieke gronden. Niet als resultaat van economische crisissen maar als resultaat van de klassenstrijd. De klassenstrijd is in de uitgangperiode van het kapitalisme de belangrijkste kracht die het handelen van de bourgeoisie bepaalt en staat en economisch leven vormt. Is toch ook het Derde Rijk niet in de eerste plaats een produkt van de klassenstrijd in Duitsland!

Men zal er mee moeten rekenen dat in de toekomst ten gevolge van grote politieke of economische spanningen en conflicten de klassenstrijd van het proletariaat fel zal oplaaien — mogen loonstrijd, crisissen of oorlogen zijn aanleiding, mogen massastakingen, straatacties of gewapende strijd, zijn vorm zijn. En dat de massa's zich daarbij in radenorganisaties de organen van de zelfbeschikking en voor de algemene doorvoering van de handelingen zullen opbouwen.

Maar met zulke eerste massa-strijd is de revolutie niet afgelopen, maar vangt een periode van revolutionaire ontwikkeling eerst aan. Dan komen dadelijk de machten los die de revolutie willen remmen. Nemen we het gunstige geval dat de proletarische actie zo geweldig was, dat door haar de burgerlijke staatsmacht is verlamd en neergeworpen. Ondanks de eengezinde actie is de graad van rijpheid der massa's verschillend — de klare bewustwording over doeleinden, middelen en wegen vindt pas in het proces van de revolutie plaats — en na de eerste zege komen verschillen over de verdere tactiek naar voren. Sociaal-democratische en communistische partijen of woordvoerders treden op; ze zijn niet dood, althans hun ideeën niet die in het 'gematigde' deel der arbeiders nog leven. Nu is voor hen de tijd gekomen hun program te verwezenlijken, het staatsocialisme. Tegenover het streven van de verst ontwikkelde arbeiders de leiding van de strijd geheel in handen van de arbeidersklasse te leggen door middel van de radenorganisatie, en daarmee de vijandige staatsmacht verder te verzwakken, zal de socialistische propaganda de noodzakelijkheid van een snelle opbouw

van de nieuwe socialistische orde naar voren brengen door middel van een socialistische regering. Zij zal voor te hoog opgeschroefde eisen waarschuwen, zij zal een beroep doen op de schuchterheid van die massa's waarvoor de gedachte van het proletarische communisme nog te groot en te weinig grijpbaar schijnt. Zij zal tot compromissen raden met burgerlijke hervormers, zij zal raden de bourgeoisie liever af te kopen, dan haar door onteigening tot de bitterste tegenstand te drijven, zij zal trachten de arbeiders van de radicaalste doeleinden en de meest besliste klassenstrijd af te houden. En om deze propaganda zullen zich allen scharen die zich tot partijhoofden of arbeidersleiders bestemd voelen; daarbij een groot deel van de intellectuelen, die zich gemakkelijk aan het staatskapitalisme aanpassen maar niet aan het raden-communisme; en tenslotte brede kringen van de bourgeoisie, die daarin een nieuwe klassepositie zien van waaruit het communisme met succes kan worden bestreden. Socialisme tegen anarchie, zo zal ongeveer de strijdkreet van het blok luiden dat van het kapitalisme wil redden wat er nog van te redden is.

Waarop deze strijd zal uitlopen hangt vanzelfsprekend af van de graad van rijpheid, van de graad van klaar begrip, van klaar klassegevoel, van de revolutionaire kracht van de arbeidersklasse. Diegenen die nu menen dat men slechts op de revolutionaire acties hoeft te wachten, daar dan de economische noodzaak de arbeiders wel tot juist handelen zou dwingen, geven zich aan een op een mechanische opvatting van het marxisme berustende illusie over. Zeker zal in zulke revolutionaire tijden snel en machtig worden geleerd, maar intussen kunnen zware nederlagen worden geleden die ontelbare offers kosten. Hoe grondiger en omvattender de verhelderingsarbeid van te voren binnen het proletariaat gebeurde, des te verder staan de massa's gewapend tegen de pogingen het resultaat van de arbeidersstrijd in de banen van een staatsocialisme te buigen. In elk geval, bij de moeilijkheden die deze verhelderingsarbeid nu ontmoet, is het niet waarschijnlijk dat voor de arbeiders een rechtlijnige baan naar de volle vrijheid zonder terugslag als een noodzakelijke, dat wil zeggen onvermijdelijke tussenvorm vòòr het communisme.

Dus tengevolge van haar eigen economische moeilijkheden zal de kapitalistenklasse niet naar het staatskapitalisme grijpen. Het monopoliekapitalisme, in het bijzonder als het de staat als fascistische dictatuur kan benutten, kan zich de meeste voordelen van een organisatie

verschaffen zonder zijn eigen heerschappij over de produktie op te geven. Anders wordt het als het door de arbeidersrevolutie zozeer in het nauw wordt gedreven, dat de oude vorm van het privaatkapitalisme niet te handhaven is. Dan is het staatskapitalisme de uitweg: het in stand houden van de uitbuiting, in de vorm van een socialistische maatschappij waar de 'bekwame leiders', de 'beste koppen', 'de grote mannen van de daad' de produktie leiden en de massa's gehoorzaam arbeiden. Of deze toestand staatskapitalisme of staatsocialisme wordt genoemd is geen wezenlijk onderscheid maar alleen een verschil in naam. Of men beter volgens de eerste wijze van uitdrukking van een heersende en uitbuitende staatsbureaucratie spreekt die meester is over de produktie, of beter volgens de tweede wijze van uitdrukking van een noodzakelijk beambtendom dat als plichtsgetrouwe en toegewijde dienaar van de gemeenschap de arbeid met de arbeiders deelt — het onderscheidt komt tenslotte op het bedrag van hun salarissen en de kwantitatieve mate van beïnvloeding door partijcongressen neer. Een dergelijke maatschappijvorm kan niet stabiel zijn, want zij veroorzaakt dezelfde kwalen als het privaatkapitalisme.

Waar niet de arbeiders zelf de produktie regelen maar deze door een commando van boven moet worden geleid, ontstaat noodzakelijk een systeem van onderlinge concurrentie tussen verschillende bedrijven en tussen de arbeiders onderling zoals Rusland dat te zien geeft. De staat heeft geen ander middel om de produktie op te voeren dan de stootbrigades onder de arbeiders aparte beloningen toe te kennen. Hij kan, wil hij de ontwikkeling der produktie niet in de weg staan, de meest produktieve bedrijven de voordelen van deze produktiviteit niet ontnemen door op hun kosten de achterlijke bedrijven te steunen. Omgekeerd zullen de meest rationele bedrijven zelf voortdurend trachten zich zoveel mogelijk zelfstandig te maken om meer voordeel uit hun produktiviteit te trekken. Dit alles veroorzaakt een stelsel van onderlinge wedijver; de verschillende bedrijven moeten voortdurend trachten elkaar voorbij te streven en de produktiviteit van andere bedrijven te overschrijden. De arbeiders zijn echter het directe slachtoffer van die strijd, slechte veiligheidsvoorzieningen, lage lonen, uitstoting van 'overvloedige' arbeidskrachten door verlenging van de arbeidstijd en opvoering van de intensiteit van de arbeid zijn voor hem het noodzakelijke gevolg. Steeds scherpere afscheiding tussen de massa der arbeiders en de stootbrigades, toenemende macht van de rode

directeuren over de arbeiders verscherpen mee de splitsing tussen de uitgebuite klasse en de uitbuitende bureaucratie. Het staatskapitalisme scheidt daardoor dezelfde tegenstellingen opnieuw waaraan het privaatkapitalisme te gronde ging.

Rusland kon door middel van deze produktievorm de overgang van de barbarij naar het ontwikkelde kapitalisme in een snelle opbloei maken en zelfs het privaatkapitalisme voorbijstreven. Daarbij was de geestdrift die elke revolutionaire omwenteling en verstoring van oude, voor de grote massa noodlottige verhoudingen teweeg brengt, een machtige factor. Deze geestdrift verdwijnt echter in dezelfde mate als de klassentegenstellingen zich verscherpen en het vooruitzicht van een werkelijke welvaart voor de grote massa der arbeiders verdwijnt. In West-Europa en Amerika zal dezelfde produktievorm nauwelijks nog als vooruitgang werken. Ze zal weinig meer zijn dan een voorlopige verhindering van het communisme, dus een reactionair karakter hebben. En dit karakter zal het des te meer bezitten naarmate het de politieke vorm van de dictatuur aanneemt.

4

De Duitse kameraden citeren in hun geschriften Marx en Engels, die deze ontwikkeling naar het staatskapitalisme hebben vooruitgezien, en zij willen door deze citaten bewijzen dat wij ons in onze opvattingen van het marxisme hebben afgewend. Wat wil men met zulke citaten? Kunnen zij een beslissing geven over de feiten van nu? Wij zijn toch geen marxisten, omdat we dat wat Marx en Engels schreven van te voren als juist aannemen en ons voor citaten buigen: 'Hij heeft het gezegd!' Maar we zijn marxisten, omdat we hun theorie aan de feiten, aan onze eigen ervaring toetsten en daarbij vonden, dat zij gelijk hadden en klaar inzicht gaven. Zou zich een tegenspraak tussen hun voorspelling en de tegenwoordige feiten voordoen, dan kon dat aan de feiten niets veranderen; we moesten dan de grondslagen van hun voorspelling iets nader onderzoeken.

Nemen we allereerst de uiteenzettingen van Marx in *Das Kapital*, deel 3. Hier is van staatskapitalisme in het geheel geen sprake. Marx behandelt daar de concentratie van het kapitaal in Naamloze Vennootschappen — de tegenwoordige monopolistische reuzenconcerns bestonden toen nog niet of nauwelijks — en zet uiteen hoe daarin één der functies van de privaatkapitalist, namelijk leider van de onderneming,

leider van het produktieproces te zijn, op een betaalde beambte, de directeur, overgaat. De fundamentele betekenis van deze verandering is sindsdien steeds opnieuw gedurende de laatste halve eeuw in de socialistische propaganda naar voren gebracht en tot gemeengoed geworden. Daarbij is er wel niet steeds voldoende de nadruk op gelegd dat in de moderne grote monopolies de grootkapitalisten zelf als leider en voornaamste bezitter van aandelen tegelijk optreden.

Over staatskapitalisme kennen we van Marx geen uitlating waaruit zou kunnen blijken dat hij de staat als enige totaalkapitalist als de laatste fase van het kapitalisme beschouwde. Hij zag in de staat vòòr alles het onderdrukkende machtsorgaan van de bourgeoisie.

Van Engels hebben we daarentegen de door de Duitse kameraden geciteerde zinsneden uit de *Anti-Dühring* (blz. 298).³¹ Ook hier bij Engels weer eerst het naar voren brengen van de groeiende tegenstelling tussen maatschappelijke functie en privaat-eigendomsrecht en van de wijze waarop de produktiekrachten naar opheffing van deze tegenstelling drijven. De kapitalisten worden gedwongen dit maatschappelijke karakter, voorzover dat kapitalistisch mogelijk is, te erkennen in de vorming van verschillende soorten Naamloze Vennootschappen. 'Verscheidene van deze produktie- en verkeersmiddelen zijn van het begin af aan zo kolossaal, dat zij, zoals de spoorwegen, iedere andere vorm van kapitalistische uitbuiting uitsluiten. Op een bepaalde trap van ontwikkeling voldoet deze vorm niet meer: de officiële vertegenwoordiger van de kapitalistische maatschappij, de staat, moet hun leiding overnemen. Deze noodzakelijkheid van de verandering in staatseigendom treedt eerst aan de dag bij de grote verkeerslichamen: post, telegrafie, spoorwegen.'

Moet dit nu betekenen *dat volgens Engels de burgerlijke staat langzamerhand alle grote produktiemiddelen in staatseigendom zal overvoeren*? Of wil Engels in het naar voren brengen van deze tendens, van de verandering van dergelijke produktiemiddelen als daarvoor geschikt blijken, een basis voor zijn verdere uiteenzetting scheppen dat de maatschappelijke functie van de kapitalisten daarmee verloren gaat? Dat het eerste *niet* de bedoeling kan zijn, bewijst twee bladzijden verder de zin: 'Het proletariaat grijpt de staatsmacht en verandert de produktiemiddelen allereerst in staatseigendom.' (blz. 301-302) Dus ze waren tevoren door de burgerlijke staat nog niet in staatseigendom veranderd. Wil men Engels volgens de geciteerde zin tot autoriteit van

het staatskapitalisme maken dan brengt men hem met zichzelf in tegenspraak. Ook vindt men nergens een bevestiging door de werkelijke feiten. De spoorwegen zijn in de landen van het meest ontwikkelde kapitalisme, in Engeland en Amerika nog steeds privaatbezit van kapitalistische maatschappijen. Post en telegraaf zijn bijna overal staatsbedrijf, maar uit andere oorzaken dan vanwege hun geweldige ontwikkelingshoogte, en de Duitse spoorwegen waren reeds van het begin af aan staatseigendom, meest uit militair oogpunt. Het enige werkelijke staatskapitalisme, het Russische, kon de produktiemiddelen in staatseigendom overvoeren, niet vanwege de hoge maar omgekeerd vanwege de lage ontwikkelingsstrap van de produktiekrachten aldaar. En over dat wat het huidige Italië en Duitsland te zien geven: een zeer sterke controle, regeling en vrijheidsbeperking van het privaatkapitalisme door een almachtige staatsmacht, vindt men bij Engels niets.

Natuurlijk niet. Want hij was immers geen waarzegger, maar een onderzoeker en kenner van de maatschappelijke ontwikkeling. Wat hij uiteenzet zijn de belangrijke, fundamentele tendensen in de ontwikkeling en hun betekenis. Ontwikkelingstendensen laten zich alleen goed daardoor tot uitdrukking brengen, dat men over de toekomst spreekt; dat hindert niets, als men zich voorzichtig uitdrukt. En als men zich onvoorzichtig uitdrukt, zoals Engels dikwijls deed, dan vermindert het niet uitkomen van zijn verwachting niet in het minst de waarde van zijn uiteenzettingen: een man als hij heeft het recht dat men ook zijn vermoedens, zoals hij ze onder bepaalde verhoudingen opstelde, met opmerkzaamheid behandelt. Dat Marx en Engels de ontwikkelingstendensen van het kapitalisme afleidden en uiteenzetten geeft hen een plaats onder de belangrijkste denkers en wetenschapsmensen van de negentiende eeuw; maar een halve eeuw van te voren de onderdelen van een economische structuur aan te geven, was hen ook niet mogelijk. Dus moet men niet hun wetenschappelijke prestatie tot een waarzeggerij omlaag drukken om de eigen waarzeggerij een nieuwe steun te geven.

Als de Duitse kameraden al deze regeringsmaatregelen tot regeling en ordening van de produktie uiteenzetten en deze nieuwe tendensen als voorbeeld voor de algemene tendensen van het kapitalisme stellen, is dat buitengewoon belangrijk. Als ze deze nieuwe werkelijke verhoudingen tot grondslag van hun praktijk, hun tactiek en hun propaganda

ter bewustmaking van de arbeiders maken, dan stemmen we daarmee volkomen in. Maar heel iets anders is het, als zij op grond van hun verhoudingen, nu de stelling, dat het staatskapitalisme overal als ontwikkelde vorm van het kapitalisme zal optreden, tot theoretische grondslag van de proletarische klassenstrijd willen maken.

5

Overeenkomstig staat het met de dictatuur. Zulke dictaturen zoals in Italië en Duitsland zijn als dwingende macht noodzakelijk om de onwillige massa van de kleine kapitalisten de ordening en regeling op te dringen. Daarom wordt door de Duitse kameraden deze dictatuur als de toekomstige politieke vorm voor het ontwikkelde kapitalisme over de gehele wereld aangezien.

Voor veertig jaar werd in de socialistische pers naar voren gebracht dat de militaire monarchie de bij het grootkapitalisme behorende politieke vorm was; want de bourgeoisie had keizer, jonkers en leger nodig tegen een revolutionaire arbeidersklasse en tegen het buitenland. Voor tien jaren heette het, dat de republiek de overeenkomstige staatsvorm voor het ontwikkelde kapitalisme was; want daarbij was de bourgeoisie pas werkelijk alleen meester. Nu is de dictatuur de noodzakelijke vorm. En steeds worden juiste gronden aangevoerd. Maar gedurende al deze tijd behouden landen als Engeland, Frankrijk, Amerika, België, terwijl hun kapitalisme zich geweldig ontwikkelt en concentreert, dezelfde politieke vorm van de parlementaire regering, hetzij koningsschap of republiek. Wat bewijst dat? Dat het kapitalisme vele wegen heeft die tot hetzelfde doel leiden. En dat men uit de deel-ervaring van een enkel land niet te snel over de hele wereld moet besluiten.

In elk land voert het grootkapitaal de politieke heerschappij door door middel van de daar aanwezige overgeleverde, historisch bepaalde politieke instellingen, welke functies zich dan geleidelijk veranderen. Nemen we Engeland. Daar heeft het systeem van het parlementarisme met een hoge mate van zelfbestuur en persoonlijke vrijheid dit belangrijk gevolg, dat zo goed als elk spoor van socialisme, communisme of revolutionaire gezindheid in de arbeidersklasse ontbreekt. Ook hier heeft het monopolie-kapitalisme zich ontwikkeld, ook hier grijpt de regering in met maatregelen tegen de gevolgen van de crisis; maar hier komt men zonder dictatuur uit. Zeker is het geen democratie; voor een halve eeuw reeds geerden twee meest aristocratische klieken van

politici afwisselend, en nu is het niet anders. Maar zij heersen met andere, op den duur waarschijnlijk doeltreffender middelen dan door brutale dictatuur. Als men met Duitsland vergelijkt, waar eerst de scherpe druk van een politiestaat de arbeiders radicaliseerde, waarna de arbeiders door de militaire ineenstorting van hun heersers — niet door grote innerlijke kracht — uiterlijke politieke macht verkregen, die dan door een scherpe dictatuur van de kant van een door het monopolie-kapitaal gefinancierde kleinburgers-revolte moest worden vernietigd — dan verschijnt de gelijkmatige vaste macht van het grootkapitaal in Engeland als de meer normale vorm. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat dit werkelijk normaal en Duitsland de abnormale vorm is, evenmin als omgekeerd. Maar elk geval is een bijzonder; ieder land heeft de bijzondere vorm van zijn politieke ontwikkeling. En vergelijken we Amerika, dan zien we in dit werelddeel in de kolossale kapitaal-monopolies evenmin een overgang naar de dictatuur. De zware crisis heeft enige regelingen en enig ingrijpen van de kant van de Roosevelt-regering gebracht, waaronder het begin van een sociale politiek die tot daar aan toe vrijwel ontbrak; maar het privaatkapitaal revolteert reeds en voelt zich machtig genoeg zijn eigen weg van strijd te gaan. Van Amerika uit gezien verschijnen de dictaturen in enige Europese landen als de zware vrijheidsbelemmerende pantsers die de dicht samengedrongen, door overgeërfde veten gegeselde Europese naties zich tegen de wederkerige vernietiging moeten aanleggen; niet als de doelmatige organisatievorm van het hoogstontwikkelde kapitalisme.

Als de Duitse kameraden de Duitse ontwikkeling als model voor de iets tragere ontwikkeling van de gehele wereld beschouwen, dan kan men dat als een bijzonder geval van het algemene verschijnsel aanvaarden, dat ieder de wereld door de bril van zijn naaste omgeving ziet. Als zij echter menen dat hun opvatting de economische, theoretische grondslag voor de nieuwe arbeidersbeweging zal leveren, dan vergissen zij zich volkomen. De nieuwe arbeidersbeweging die we met de naam radencommunisme aanduiden, vindt zijn grond niet in staatskapitalisme en fascistische dictatuur. Zij is overal voor de arbeiders noodzakelijk en zal zich overal moeten ontwikkelen. Zij is noodzakelijk vanwege de kolossaal gestegen macht van het grootkapitaal. Omdat tegen deze gestegen macht de oude vormen van de arbeidersbeweging machteloos zijn, daarom moeten de arbeiders naar nieuwe vormen van actie grijpen. Daarom, als er een programbasis voor de nieuwe groeiende

arbeidersbeweging moet worden aangegeven, kan dat niet staatskapitalisme, fascisme, dictatuur zijn, maar alleen de in alle landen zichtbare stijgende macht van het kapitaal en de onmacht van de oude arbeidersbeweging.

Voor de Duitse arbeidersklasse vallen deze beide samen; de gestegen macht van het grootkapitaal is daar de macht van de politieke en economische dictatuur. Als daar dus bij de opheldering over nieuwe vormen van actie bij de bestaande dictatuur wordt aangeknoopt, is dat niet anders mogelijk en volkomen juist, mits men deze dictatuur in zijn ware verhoudingen blijft zien. Maar des te dwazer is het dan een ontwikkeling naar een staatskapitalisme en fascistische dictatuur als motivering voor de nieuwe vormen van actie in een internationaal program te willen vastleggen, ook voor landen waar het kapitaal met andere politieke middelen regeert.

(1936)

De rol van het fascisme

1

Het voornaamste kenmerk van het fascisme is dat het de kleinkapitalistische middenklasse met hun bekrompen particuliere ondernemersgeest organiseert in een grote massa-organisatie, die sterk genoeg is om de proletarische organisaties onder de duim te houden en te verslaan. Deze klasse, die tussen de kapitalistische en de arbeidersklasse geklemd zit en niet in staat is het kapitalisme te bestrijden, is steeds bereid zich tegen de klassenstrijd van de arbeiders te keren. Ofschoon zij het grootkapitaal haat en anti-kapitalistische leuzen voert, is zij een werktuig in handen van het kapitalisme, dat haar politieke actie financiert en leidt met de onderwerping van de arbeiders als doel.

De ideeën en theorieën van deze groep zijn voornamelijk gericht tegen de klassenstrijd, tegen het feit dat de arbeiders als een afzonderlijke klasse voelen en handelen. Hiertegenover stelt zij een sterk nationalistisch gevoel, de gedachte van de nationale eenheid tegenover andere naties. In deze natie vinden de arbeiders geen plaats als aparte klasse, maar alleen als industriële en agrarische produktiegroepen samen met de ondernemers. Vertegenwoordigers van deze groepen vormen adviescolleges voor de regering. Men noemt dit de corporatieve staat, die gebaseerd is op de directe vertegenwoordiging van de economische groepen in de maatschappij en op de kapitalistische arbeid. Het staat tegenover het parlementaire systeem, waaraan het fascisme nauwelijks behoefte heeft en dat het veroordeelt als een desintegrerende macht, als een heilloze proclamatie van innerlijke onenigheid.

Het parlementarisme is de uitdrukking van de suprematie van het volk, van de burgers, en van de afhankelijkheid van de regering. Het fascisme stelt de staat boven de burgers. De staat is als organisatie van de natie de hoofdzaak waaraan de burgers ondergeschikt zijn. Niet de democratie, niet de rechten van het volk komen op de eerste plaats, maar de autoriteit en de plichten van het volk. Het fascisme plaatst de partijleider als dictator aan het hoofd van de staat, om met zijn partijgenoten te regeren zonder inmenging van parlementaire afgevaar-

digden.

Het is duidelijk dat deze regeringsvorm beantwoordt aan de behoeften van het moderne kapitalisme. In een hoog ontwikkelde kapitalistische structuur is de economische macht niet, zoals aanvankelijk het geval was, geworteld in een talrijke klasse van onafhankelijke producenten maar in een kleine groep grootkapitalisten. Hun belangen kunnen beter worden gediend door de beïnvloeding van een kleine groep absolute heersers, en hun ondernemingen lijken veiliger verzekerd wanneer alle oppositie van de arbeiders en alle openlijke kritiek met ijzeren hand wordt onderdrukt. Vandaar dat er in alle landen een tendens merkbaar is om de macht van de centrale regering en de staatshoofden te vergroten. Ofschoon dit soms ook fascisme wordt genoemd, maakt het toch enig verschil of de parlementaire controle gehandhaafd blijft of dat er een openlijk dictatoriale regering wordt gevestigd die gebaseerd is op het terrorisme van een machtige partijorganisatie.

In Duitsland vond een analoge ontwikkeling van de nationaal-socialistische beweging iets later plaats. De revolutie van 1918 had het socialisme aan de macht gebracht, maar deze macht werd gebruikt om het kapitalisme te beschermen. De socialisten in de regering lieten de kapitalisten doen wat zij wilden. De klein-kapitalistische klasse, die haar tegenstanders van beide zijden nu verenigd zag en bemerkte dat de socialistische functionarissen verward waren in kwalijke kapitalistische affaires, beschouwde het socialistische staatsbelang en de kapitalistische speculatie als een en dezelfde bron van corruptie van een internationale bende bedriegers. Zij stelden daartegenover de eerlijke kleine onderneming van de kleine kapitalisten en de conservatieve, ouderwetse boeren. Jonge intellectuelen aan de universiteiten, die zagen hoe de verafschuwde socialistische leiders inbreuk maakten op hun vroegere monopolie op de openbare ambten, en voormalige officieren, werkloos door de inkringing van het leger, organiseerden de eerste groepen van nationaal-socialisten.

Zij waren enthousiaste nationalist, omdat zij tot de kapitalistische middenklasse behoorden en gekant waren tegen het internationalisme van de heersende sociaaldemocratie. Zij noemden zich socialist, omdat zij met hun klein-kapitalistische gevoelens vijandig stonden tegenover de grote industrie en de grote banken. Zij waren tevens sterk anti-semitisch. In de eerste plaats omdat het Joodse kapitaal een belangrijke rol speelde in Duitsland, vooral in de grote winkelbedrijven die de

kleine winkeliers ruïneerden. Vervolgens, omdat een groot aantal Joodse intellectuelen de universiteiten en de intellectuele beroepen overstroonden en dankzij hun grotere schranderheid dikwijls — bijvoorbeeld als advocaat of arts — hun Duitse mededingers achter zich lieten.

Financieel werden deze nationaal-socialisten gesteund door vele grootkapitalistische concerns, vooral door de oorlogsindustrie die voelde dat haar belangen door de in aantal toenemende ontwapeningsconferenties in gevaar werden gebracht. Zij vormden de illegale strijdtroepen van het kapitalisme tegen het opkomende bolsjewisme. Toen kwam de wereldcrisis, die de toestand in Duitsland — dat al uitgeput was door de herstelbetalingen — nog verergerde. De opstand van de wanhopige middenklasse deed de NSDAP opklimmen tot de positie van machtigste partij en stelde haar in staat de politieke macht te grijpen en haar leider dictator over Duitsland te maken.

In schijn is deze dictatuur van de ideeën van de middenklasse zowel tegen het grootkapitaal als tegen de arbeidersbeweging gericht. Het is evenwel duidelijk dat een klein-kapitalistisch program van terugkeer naar de oude tijd van de kleine ondernemingen niet uitvoerbaar is. In Duitsland werd spoedig duidelijk dat het grootkapitaal en de aristocratische grootgrondbezitters nog steeds de eigenlijke heersers zijn achter de nationaal-socialistische partij. In werkelijkheid treedt deze partij op als een instrument van het kapitalisme om de arbeidersbeweging te bestrijden en te vernietigen.

Zo sterk was de kracht van de nieuwe leuzen dat deze zelfs een groot aantal arbeiders meesleepten en hen deden toetreden tot de NSDAP. De arbeiders hadden geleerd hun leiders te volgen, maar omdat deze leiders hen hadden teleurgesteld werden zij verslagen door krachtiger leiders. De glans en de geestelijke macht van de socialistische en communistische idealen waren verdwenen. Het nationaal-socialisme beloofde de arbeiders een beter socialisme, door klassenvrede in plaats van klassenstrijd. Het bood hun een eigen plaats binnen de natie, niet als een afzonderlijke klasse, maar als leden van het verenigd volk.

Door de overwinning van het fascisme of zijn equivalent in een aantal landen is de arbeidersklasse daar in haar systematische opgaande strijd voor haar bevrijding teruggeworpen. Haar organisaties zijn weggevaagd of, zoals in het geval van de vakbonden, direct onder het gezag van de kapitalistische staatsfunctionarissen geplaatst. De proletarische pers

werd onderdrukt, de vrije meningsuiting vernietigd, de socialistische en communistische propaganda verboden en gestraft met gevangenisstraf, concentratiekampen of langdurige opsluiting. In de gelijkschakeling van opinies is geen plaats voor revolutionaire lessen. De weg van de regelmatige voortgang naar de proletarische macht door de ontwikkeling van inzicht en organisatie middels propaganda en discussie, de weg naar de revolutie en de vrijheid is versperd door de hechte muur van de reactie.

Zo lijkt het op het eerste gezicht. Maar als men dieper op het probleem ingaat, betekent dit alles slechts dat de effen, kalme weg van groei naar de macht voor de arbeiders is versperd. Wij hebben al eerder opgemerkt dat het recht op vrije meningsuiting, het recht zich te organiseren, propaganda te voeren en politieke partijen te vormen voor het kapitalisme noodzakelijk was. Dat wil zeggen dat zij nodig zijn om de regelmaat van de kapitalistische produktie en ontwikkeling te verzekeren. Dit houdt in dat, wanneer zij eenmaal verdwenen zijn, de klassentegenstellingen tot uitbarsting moeten komen in hevige opstanden en gewelddadige revolutionaire bewegingen. De kapitalistische klasse moet beslissen of zij aan deze gang van zaken de voorkeur geeft. Zij heeft haar redenen om deze weg te kiezen. Zij voelt duidelijk aan dat de huidige zware wereldcrisis het kapitalistische systeem op haar grondvesten doet schudden. Zij weet dat de verminderde produktie niet toereikend is om de gehele arbeidersklasse te voeden en ook nog voldoende winst over te laten. Zij is vastbesloten de verliezen niet zelf te dragen. Daarom realiseert de kapitalistische klasse zich dat de arbeiders, werkloos en uitgehongerd, in opstand moeten komen en ook zullen komen. En zij probeert hen voor te zijn door haar eigen positie te versterken, door de gehele kapitalistische klasse tot een sterke eenheid te smeden en de staatsmacht te pantseren, door de arbeiders met sterke boeien aan deze staat te kluisteren en hen te beroven van hun oude verdedigingsmiddelen, hun socialistische woordvoerders en hun organisaties. Dit is de reden waarom het fascisme deze laatste jaren machtig is geworden.

Vroeger scheen het kapitalisme door middel van schijn-democratie en schijn-hervormingen de beste weg te zijn om de arbeiders te bedotten. Nu slaat het een andere weg in, die van de zware onderdrukking. Dit moet de arbeiders wel tot weerstand en vastberaden klassensrijd drijven. Waarom handelt het kapitalisme zo? Niet uit eigen vrije

wil maar gedwongen door materiële, economische krachten die inherent zijn aan haar diepste natuur; door de zware crisis die haar winsten in gevaar brengt en vrees voor de revolutie opwekt.

Het triomferende fascisme beroemt er zich op dat het voor altijd de weg naar het communisme heeft versperd. Het maakt hierop aanspraak omdat het de arbeidersbeweging heeft verpletterd. Wat het in werkelijkheid heeft vernietigd zijn evenwel slechts de primitieve vormen daarvan, die geen uitwerking hadden. Het fascisme veroorzaakte de ondergang van de illusies, van het oude socialistische geloof, van de socialistische en communistische partijen — allemaal verouderde zaken die de vooruitgang belemmerden. Het vernietigde tevens de oude partijtegenstellingen die de arbeiders tegen elkaar opzetten. Het heeft hierdoor hun natuurlijke klasse-eenheid hersteld.

Partijen zijn groepen met een gemeenschappelijke opvatting, organisaties zijn afhankelijk van de leden — beide zijn slechts bijkomstigheden. De klasse is de primaire realiteit, die haar grondslag vindt in de natuur van het kapitalisme zelf. De arbeiders hebben traditioneel de politieke denkwijze en het lidmaatschap van een organisatie als het werkelijke onderscheid tussen arbeiders en kapitalisten beschouwd. Zij dachten en voelden in termen van partij- en vakbonden — en zij zullen dit uit traditie nog enige tijd blijven doen. Nu worden zij echter gedwongen te denken en te voelen in termen van klasse. Zij staan zonder enige scheidsmuur naast elkaar en zien dat zij allen kameraden zijn, slachtoffers van dezelfde kapitalistische uitbuiting. Geen partijdiscipline kan hen tot actie oproepen; zij zullen zelf de plannen voor hun acties moeten maken en deze zelf uitvoeren, zodra de partijgedachte, van politieke leuzen, van vakbondsbekrompenheid, die het natuurlijke klassenbewustzijn versluisde, is doorbroken. Zij worden scherp en meedogenloos geconfronteerd met de realiteit van het kapitalisme, en om dat te bestrijden kunnen zij zich alleen verlaten op zichzelf, op hun klasse-eenheid.

De politieke partijen van de arbeidersklasse — we spreken nu over Duitsland en Italië — zijn verdwenen; alleen de leiders in ballingschap blijven hun stem verheffen alsof zij de partijen waren. Dit betekent niet dat zij voorgoed verdwenen zijn. Als er een opstand van de arbeidersklasse zou uitbreken, zullen zij terugkeren en zich opnieuw als leiders presenteren. Zij moeten ten tweede male overwonnen worden, nu door de arbeiders, door het bewuste inzicht dat zij uit de tijd zijn.

Dit betekent niet dat er in de toekomst geen partijen meer zullen zijn, dat hun rol is uitgespeeld. In tijden van revolutie zullen ongetwijfeld nieuwe partijen opkomen om de onvermijdelijke tactische meningsverschillen binnen de arbeidersklasse in de nieuwe situatie tot uitdrukking te brengen. Partijen in deze zin zijn noodzakelijke elementen in de sociale ontwikkeling. Men kan de arbeidersklasse geen kant en klare opvattingen en politieke programs voorschotelen van de een of andere dictatoriale partij die pretendeert al het denkwerk voor haar te verrichten en een onafhankelijke mening verbiedt. De arbeidersklasse moet voor zichzelf de weg vinden en ontdekken. Dan zullen de meningen over wat gedaan wordt en gedaan moet worden uiteenlopen, omdat de individuele levens — hoewel in grote lijnen overeenkomend — in de bijzonderheden van elkaar verschilden. Er zullen groepen met een gemeenschappelijke opvatting worden gevormd om hun ideeën te bediscussieren en te propageren, om de wetenschapsmensen van de kapitalistische klasse te bestrijden, om de geestelijke strijd met andere groepen te voeren. Zo zal de arbeidersklasse zichzelf moeten opvoeden.

Partijen in deze zin kunnen we de verkenningstroepen in het kapitalistische oerwoud noemen. Zij moeten de wegen verkennen, een wetenschappelijke studie van de omstandigheden maken en deze in onderling debat bespreken, hun ideeën, interpretaties en adviezen voorleggen aan hun medearbeiders. Op deze manier vormen zij de onmisbare instrumenten voor de opbouw van de intellectuele macht van de arbeidersklasse.

Het is niet hun taak om in plaats van de arbeiders te handelen, om de werkelijke strijd voor hen te voeren en de klasse achter zich aan te slepen. Zij zullen niet bij machte zijn om zichzelf in de plaats van de klasse te stellen. De klasse-eenheid, de klasse-actie zullen overheersen, en de partij zal ondergeschikt zijn.

2

Er zijn punten van overeenkomst tussen het fascistische Italië en Duitsland en het bolsjewistische Rusland. Zij worden geregeerd door dictators, leiders van dictatoriale partijen — de communistische partij in Rusland, de fascistische partij in Italië, de nationaal-socialistische partij in Duitsland. Deze partijen zijn grote, krachtig georganiseerde groepen die door hun vuur en enthousiasme, hun toewijding aan de

zaak, door hun discipline en energie in staat zijn staat en land te overheersen en er met geweld het stempel van een monolithische eenheid op te drukken.

De overeenkomst ligt in de vorm; de inhoud is verschillend. In Rusland worden de produktiekrachten door het staatskapitalisme opgebouwd; privé-kapitaal wordt niet getolereerd. In Italië en Duitsland staan de staat en de regerende partij in nauwe relatie met het particulier grootkapitaal. Maar ook hier behoort een betere economische organisatie tot de doelstellingen van het fascisme.

Grootkapitalisme betekent altijd een bepaalde organisatie van de produktie, het transport en de financiën in handen van een klein aantal leidende figuren. En dit naar verhouding kleine aantal personen controleert en domineert de massa kleine kapitalisten. Politieke leiders waren al eerder met deze grootkapitalisten verbonden. Nu roept het fascistisch program de leiding en regeling van de economische krachten tot taak van de staatsmacht uit. De groei van het nationalisme in alle landen en de voorbereidingen voor een wereldoorlog, zoals deze tot uiting komen in de leus van de autarkie — dat wil zeggen het vertrouwen van iedere staat op eigen middelen —, dwingen de politieke leiders tot nauwe samenwerking met de industriële machthebbers. Zo in het oude kapitalisme de staat al een onmisbaar instrument voor de industrie was, nu wordt ook de industrie een onmisbaar instrument voor de staat. De leiding over de staat en de leiding over de industrie worden tot één geheel samengesmolten. De gedwongen ordening van de particuliere onderneming betekent nu dat het merendeel van de kleinere kapitalisten door de fascistische macht nog vollediger afhankelijk zal zijn van de grote ondernemers.

Stellig blijft de heersende klasse in het fascistisch kapitalisme voorstander van het particulier initiatief, zo niet voor anderen dan toch tenminste voor zich zelf. De stille strijd van de grootkapitalisten, de monopoliekapitalisten en de bankiers om de suprematie en de winst gaat achter de schermen voort. Wanneer echter de economische crisis blijft duren, dan zullen de groeiende ellende en de opstanden van de arbeiders of de middenklasse de heersers dwingen tot een efficiëntere organisatie van het economisch leven. Reeds nu richten kapitalistische economen hun blik op Rusland en bestuderen zij zijn economie als een mogelijk model en als een uitweg. Politici in vele landen hebben de mond vol van 'planeconomie'. Er kan zich een ontwikkeling van het

Aanhangsels

Europese en Amerikaanse kapitalisme in de richting van een staatskapitalisme aandienen als middel om een proletarische te voorkomen, tegen te werken of terug te draaien. Dit zal dan socialisme worden genoemd. Vergelijken wij dit met het laatste program, het 'Plan' van de Belgische sociaaldemocratische partij om het kapitalisme te organiseren,³² dan is het verschil niet fundamenteel. Het Belgische Plan kan inderdaad een poging genoemd worden om met het fascisme te wedijveren in een actie voor de redding van het kapitalisme.

Wanneer wij nu deze drie partijen, de sociaaldemocratische, de communistische en de fascistische, met elkaar vergelijken, zien we dat zij in hun hoofddoelstelling overeenkomen. Zij willen de arbeidersklasse overheersen en leiden. Vanzelfsprekend om de arbeiders te redden, om hen gelukkig en vrij te maken. Dat zeggen ze allemaal.

Hun middelen, hun politieke programs lopen uiteen; zij zijn elkaars mededingers, geven op elkaar af en noemen elkaar contrarevolutionairen en misdadigers.

De sociaaldemocratie doet een beroep op de democratie: de arbeiders zullen hun eigen heersers kiezen. De communistische partij zoekt haar toevlucht tot de revolutie: de arbeiders zullen op een teken van de partij in opstand komen, de kapitalistische heerschappij omverwerpen en de communistische partij aan de macht brengen. De fascistische doen een beroep op nationale gevoelens en klein-kapitalistische instincten. Allemaal streven zij naar een vorm van staatskapitalisme of staats-socialisme waarin de arbeidersklasse wordt overheerst en uitgebuit door de staat, door de gemeenschap van leiders, bestuurders, functionarissen en beheerders van de produktie.

Hun gemeenschappelijke basis ligt in de opvatting dat de arbeidersmassa's niet in staat zijn hun eigen zaken te regelen. De onkundige en domme massa moet volgens hen worden geleid en opgevoed door de weinige wel ter zake kundigen.

Zodra de arbeidersklasse strijdt voor haar werkelijke vrijheid, om het beheer van de produktie en het bestuur van de samenleving in eigen hand te nemen, zal zij al deze partijen tegenover zich vinden.

(1936)